

فساد اقتصادی در عصر جهانی شدن در چشم انداز نظری

بهمن لامعی رامندی^۱ - سعید مقیمی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۶/۲۶ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۷/۲۶

چکیده:

فساد پدیده‌ای است که کم و بیش در کلیه کشورهای جهان وجود دارد. فساد مسیر رشد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه را دشوار و با موانع مواجه می‌سازد و نیز اعتماد مردم را به نظام سیاسی حاکم کاهش و و منجر به بی ثباتی سیاسی می‌شود. از سوی نظریه پردازان علوم سیاسی و اجتماعی فساد یکی از عوامل مهم سقوط و زوال تمدن‌ها و دولت‌ها است. پس از پایان جنگ تحمیلی به علت رشد آمار و حجم جریان فساد اقتصادی و ناکارآمدی دستگاه‌های نظارتی و سیاسی کاری در مبارزه با فساد، نگرانی زیادی ناشی از آثار فساد اقتصادی در جامعه ایجاد شده است. این مقاله در پی تبیین نقش فساد اقتصادی و تاثیر آن بر آسیب پذیری جمهوری اسلامی ایران در ابعاد مختلف است. به همین منظور پس از بیان مقدمه، ابتدا وارد ادبیات مفهومی و چارچوب نظری شده و به تعریف فساد، سطوح فساد، علل و پیامدهای آن و سپس معرفی جایگاه جهانی ایران در فساد و الگوی حکمرانی خوب و در نتیجه گیری نیز بخشی از راهکارهای پیشنهادی به منظور مبارزه با این پدیده ویرانگر را بیان خواهیم داشت.

واژگان کلیدی: فساد، آسیب پذیری، سازمان شفافیت بین‌الملل، حکمرانی خوب، فساد اقتصادی

^۱ - دانشجوی دکتری علوم سیاسی، مسایل ایران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، البرز، ایران

Bahman.lamei@yahoo.com

^۲ - استادیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، البرز، ایران: (نویسنده مسئول)

moghimi@kiaou.ac.ir

مقدمه و شرح مسئله

طی تاریخ بشری، فساد مالی یکی از علل عمده سقوط حکومتها بوده و یکی از خطراتی است که می‌تواند تمامی نظام‌های سیاسی را بالقوه و بالفعل در هر مقطعی از تاریخ تهدید کند. به عنوان نمونه می‌توان از سقوط سلسله قاجار و حکومت پهلوی در تاریخ معاصر ایران نام برد که یکی از علل اصلی فروپاشی آنها، فراگیر شدن فساد در سطوح مختلف مدیریتی کشور بوده است. همچنین می‌توان به فروپاشی امپراتوری‌های بزرگی همچون امپراتوری رم و حکومت هخامنشیان در ایران باستان اشاره کرد. (همدمی خطبه سرا، ۱۳۸۷: ۱۴)

واقعیت این است که در دنیای امروز فساد مالی می‌تواند از حاکمان یک کشور به مردم آن سرایت کند و به عنوان هنجاری اجتماعی رواج یافته و نهادینه شود. به طوری که کارمندان دولتی از آنجا که می‌بینند حاکمان دولت غرق در فساد مالی هستند، به فکر سوء استفاده از موقعیت اداری خود می‌افتند. قابل ذکر است که در کشورهای صنعتی فساد بیشتر در رده‌های بالای جامعه متمرکز است در حالیکه در کشورهای در حال توسعه فساد تمام زیر و بم جامعه را در بر گرفته است. فساد اقتصادی و پیامدهای آن در ابعاد اداری، مالی و سیاسی از مهم‌ترین عوامل آسیب‌پذیری جمهوری اسلامی ایران است.

پدیده فساد اقتصادی طبق گزارش نهادهای نظارتی داخلی و سازمان‌های بین‌المللی و نیز رشد آمار کشف پرونده‌های فساد اقتصادی پس از پایان جنگ تحمیلی، به یکی از آفتها و تهدیدات مهم داخلی برای ساختار سیاسی نظام جمهوری اسلامی ایران تبدیل شده است. فساد اقتصادی (اداری و مالی) به همراه فساد سیاسی گسست‌های موجود در جامعه را افزایش داده و در کاهش انسجام عمومی تاثیرگذار است. فساد تداوم ساختاری و سیاسی نظام را دچار مشکل می‌کند و آن را با انواع تهدیدات داخلی و بین‌المللی و حتی انحطاط مواجه می‌سازد. بنابراین فقدان اعتماد عمومی در اثر انواع فساد مانند اقتصادی، سیاسی، اداری منجر به کاهش وفاداری-های ملی گردیده و در نهایت زمینه را برای ایجاد روندهای گریز از مرکز، نادیده گرفتن قانون، فردگرایی، بی‌هنجاری و فساد اقتصادی فراهم می‌آورد. (مصلی نژاد، ۱۳۸۴: ۱۰)

مهم‌ترین علل فساد اقتصادی در بخش عمومی به تصدی‌های دولت در اقتصاد مربوط می‌شود و شامل محدودیت‌های تجاری، یارانه‌های صنعتی، کنترل قیمت‌ها، نرخ‌های چندگانه ارزی، دستمزدهای پایین در خدمات دولتی، تجاری و ذخایر منابع طبیعی مانند نفت است. فساد اقتصادی سبب کاهش سرمایه‌گذاری و کندی رشد اقتصادی و در نهایت باعث عدم تحقق اهداف توسعه اقتصادی در

کشور و کاهش درآمدهای مالیاتی و همچنین کیفیت زیر ساخت‌های اقتصادی و خدمات عمومی تنزل پیدا می‌کند. در کنار تاثیرات نامطلوب فساد اداری و اقتصادی بر روی توسعه اقتصادی کشورها، باید به عواقب وخیم سیاسی این پدیده مرموم اقتصادی نیز توجه کرد. تجربه‌های تاریخی نشانگر این است که با بالا رفتن فساد در ارکان اقتصادی و ساختار اداری یک جامعه، سیستم سیاسی نیز ثبات و انسجام خود را از دست داده است.

بزرگترین تاثیر فساد بر نظام سیاسی، مشروعیت زدایی از حاکمان سیاسی است. در دنیای امروز جهانی شده عیار و ملاک مشروعیت دولتها در کارایی و کارآمدی اقتصادی شان قرار دارد. دولتها هر چقدر در ارائه خدمات رفاهی به شهروندان خود موفق تر عمل کنند به همان نسبت از مقبولیت بیشتری در میان شهروندان شان برخوردار خواهند بود. در این میان مساله فساد از جمله مواردی است که کارآمدی رهبران سیاسی را در دیدگان مردم تضعیف می‌سازد. مردم با مشاهده وجود فساد در ارکان نظام تصمیم‌گیری اقتصادی اعتماد خودشان را نسبت به سیستم سیاسی از دست می‌دهند و چه بسا حاکمان را در وقوع این اتفاقات سهیم می‌دانند. حکمرانی نهادی بد بر رشد فساد تاثیر مستقیم دارد.

بدین رو فساد سیاسی، اداری و اقتصادی از درجه مشروعیت و اثر بخشی دولتها می‌کاهد تا آن اندازه که می‌تواند دولتها و نظام‌های سیاسی را با بحران مشروعیت و مقبولیت مواجه سازد. فساد از هر نوع آن، که باشد ثبات و امنیت جوامع را به خطر انداخته و تهدیدی جدی علیه امنیت ملی محسوب می‌شود. فساد ارزش‌های اسلامی، اخلاقی و آزادی سیاسی را مخدوش ساخته و از این طریق مانع توسعه سیاسی و اجتماعی جامعه می‌شود. در رابطه با مهمترین دلیل بروز و ظهور انواع فساد در یک نظام سیاسی و یا اداری باید به وجود مدیران ناکارآمد و یا آلوده و نیز فقدان نظارت قوی و مستمر اشاره کرد. بنابراین با توجه به رابطه دوسویه بین فساد اقتصادی و آسیب پذیری جمهوری اسلامی ایران، مبارزه با فساد اقتصادی موجب افزایش اعتماد مردم به نظام و حکومت است. مبارزه با فساد از آثار زیانبار سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و حتی فرهنگی بر علیه جمهوری اسلامی ایران پیشگیری می‌کند و یکی از بسترهای مهم برای توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی هر حکومتی مبارزه با فساد اقتصادی است.

بر پایه این ضرورت مهم برای جامعه ما، این مقاله سعی دارد با رویکردی واقع بینانه و با توجه به رشد فساد اقتصادی در کشور، اهمیت جدی مبارزه با فساد اقتصادی برای پیشگیری از آسیب پذیری جمهوری اسلامی ایران را تبیین نماید. هدفی که این مقاله دنبال می‌کند

عبارتند از شناخت به فساد اقتصادی و آسیب‌ها و پیامدهای آن برای جمهوری اسلامی ایران. بدین منظور ابتدا کار خود را با ارائه فرضیه اصلی تحقیق و چارچوب نظری مقاله شروع کرده، سپس به معرفی و تعریف انواع فساد اقتصادی و با اشاره‌ای به پیشینه تحقیق در مورد فساد اقتصادی و سپس معرفی پیامدها و علل فساد اقتصادی و در نهایت ارائه راهکارهای لازم برای کاهش آسیب‌پذیری جمهوری اسلامی ناشی از فساد اقتصادی با استفاده از برخی الگوها می‌پردازیم. ضمناً سوالات این تحقیق عبارتند از: بین فساد اقتصادی و آسیب‌پذیری جمهوری اسلامی ایران چه رابطه‌ای است؟ پیامدهای فساد اقتصادی برای جمهوری اسلامی ایران چیست؟ راهکارهای برون‌رفت از این معضل مهم سیاسی، اقتصادی و اداری چیست؟

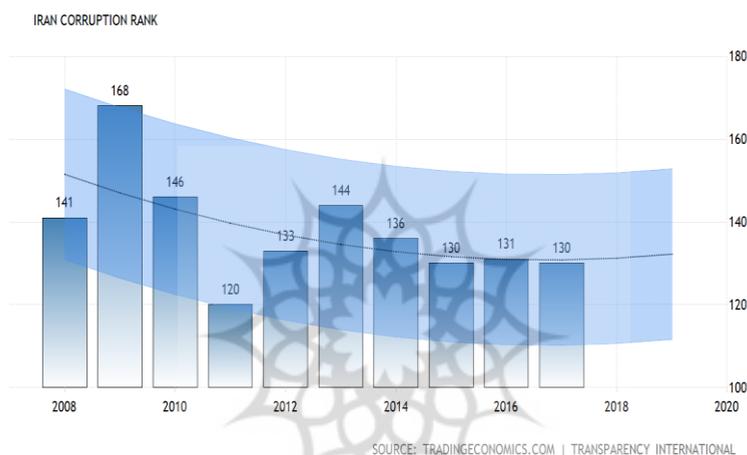
فرضیه اصلی تحقیق

فرضیه اصلی تحقیق این است که «رشد فساد اقتصادی و عدم مبارزه جدی با آن از عوامل مهم آسیب‌پذیری جمهوری اسلامی در ابعاد مختلف و به ویژه سیاسی و اقتصادی خواهد شد». طبق گزارشات منتشره و مستندات و پرونده‌های فساد اقتصادی موجود در دستگاه‌های نظارتی و قضایی کشور در طول ۳۰ سال گذشته و شاخص‌های جهانی فساد درباره ایران، رشد ابعاد گوناگون فساد اقتصادی و به ویژه پس از پایان جنگ تحمیلی مانند، رشوه، رانت جویی، کلاهبرداری، ارتشاء، تحصیل مال از طریق نامشروع، تبانی در معاملات دولتی، اخذ پورسانت، اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی، منظور داشتن نفعی برای خود یا دیگری، تصدی بیش از یک شغل، مداخله کارکنان در معاملات دولتی، عدم اعلام تخلفات اداری و مالی، اظهارات از روی غرض و برخلاف حق، تصرف غیر مجاز در اموال و وجه دولتی، خیانت در امانت، اختلال در نظام اقتصادی کشور، تخریب اموال دولتی، قاچاق کالا و ارز، فرار مالیاتی، قاچاق مواد مخدر و پولشویی و.... پیامدهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی زیان‌آوری را موجب شده و این موارد از فساد در آسیب‌پذیری کشور بسیار تاثیرگذار است و لذا مبارزه جدی با پدیده فساد اقتصادی برای پیشگیری از تضعیف امنیت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و بی‌ثباتی کشور، یک ضرورت حیاتی و یک استراتژی مهم برای پاسداری از سلامت و شفافیت ساختار سیاسی، اقتصادی و اداری و مالی نظام جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود. در جدول (نمودار) شماره ۱ زیر که گزارش سالانه منتهی به ۲۰۱۷ سازمان بین‌المللی شفاف‌سازی^۱ در مورد فساد اداری و

¹ - Transparency International Organization

اقتصادی کشورها است، رتبه جمهوری اسلامی ایران در بین ۱۸۰ کشور جهان در رده ۱۳۰ است و این گزارش بین‌المللی نشان دهنده عمق رشد فساد در ایران است و نشان می‌دهد فساد اقتصادی و اداری در ایران هنوز کاهش نیافته و لذا مبارزه با فساد برای حفظ ثبات سیاسی و جلب اعتماد مردم به ساختار سیاسی کشور و کاهش آثار و پیامدهای ناگوار آن، یک ضرورت حیاتی و وظیفه مهم برای کلیه مسئولان نظام، جامعه مدنی، نهادهای نظارتی و کلیه گروه‌ها و احزاب سیاسی است:

جدول شماره ۱

روش تحقیق

این پژوهش با بکارگیری روش کتابخانه‌ای و استفاده از منابع و گزارشات مکتوب تنظیم شده و در آن از شیوه توصیفی - تحلیلی استفاده گردیده است.

متغیرها

(۱) متغیر مستقل: فساد اقتصادی^۱

بطور کلی، فساد اقتصادی در شرایطی شکل می‌گیرد که کارگزاران اجرایی، اداری و مالی و حتی سیاسی ضوابط پذیرفته شده قانونی را نادیده انگاشته و منافع اقتصادی خود را بر منافع عمومی و حکومتی ترجیح دهند. اگر چه فساد اقتصادی در تمامی جوامع وجود دارد، اما در جوامع در حال گذار از فراگیری و تنوع بیشتری برخوردار است. فساد اقتصادی بیانگر جلوه-

¹ - Economic Corruption

هایی از فقدان نهادمندی سازمانی و ساختاری بوده و در نتیجه، نقش نهادی و قانونی کارگزاران تحت تاثیر منافع فردی قرار می‌گیرد. (مصلی نژاد، ۱۳۸۴: ۲۲)

(۲) متغیر وابسته: آسیب‌پذیری^۱ جمهوری اسلامی ایران

آسیب‌پذیری عبارت است از حساسیت و ضربه‌پذیری یک نظام در مقابل هر اقدام یا فعالیتی که موجب کاهش توانایی‌ها و کارکردهای مثبت آن برای نیل به اهداف تعیین شده می‌گردد. وضعیت آسیب‌پذیری است که کارکردهای متنوع یک نظام همدیگر را تقویت نمی‌کنند و ایفای یک کارکرد باعث جلوگیری از ایفای مطلوب یک یا چند کارکرد دیگر می‌شود. در چنین شرایطی، نظام اداری و مالی دچار عارضه سوء کارکرد^۲ شده است. (صالحی، ۱۳۸۸: ۳) مهمترین موضوع هر انقلاب، حفظ دست‌آوردها و استمرار آن است. حفظ انقلاب اسلامی و شعائر آن طبق وصیت‌نامه سیاسی- الهی امام خمینی (ره) از راه حفظ دستاوردهای آن است. از این رو بحث آسیب‌پذیری و آسیب‌شناسی جمهوری اسلامی ایران جایگاه والایی دارد و لذا عزم جدی برای مبارزه با فساد اقتصادی در کاهش میزان آسیب‌پذیری داخلی در ابعاد مختلف مانند بی‌ثباتی سیاسی و کاهش اعتماد مردم به نظام و همچنین کاهش اعتبار بین‌المللی ایران بسیار اهمیت دارد و در صورت ضعف ساختاری و نهادی و ناکارآمدی در مبارزه با فساد، جمهوری اسلامی ایران آسیب‌پذیر خواهد بود و آسیب‌های اقتصادی بنیان نظام اسلامی را دگرگون می‌سازد و برخی از آسیب‌ها سیاسی و امنیتی است و برخی از آسیب‌ها فرهنگی است که ماهیت نظام اسلامی را با چالش مواجه می‌کند. (شبان‌نیا، ۱۳۹۰: ۲۲)

پیشینه تحقیق

توسط اساتید دانشگاهی و همچنین مراکز مطالعاتی و نظارتی کتب و مقالاتی در موضوع فساد اقتصادی، مقابله با فساد و ارتقای سلامت نظام اداری کشور مانند مجلس شورای اسلامی، سازمان بازرسی کل کشور، دیوان محاسبات کشور، سازمان حسابرسی، موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، سازمان شفافیت بین‌المللی و اندیشمندان سیاسی و اجتماعی جهان و سایر موارد مشابه دیگر مطالعات و تحقیقات مناسبی انجام و آمارهای گوناگونی در سطح داخلی و بین‌المللی منتشر شده است، ولی به نظر می‌رسد در خصوص موضوع مهم آسیب‌پذیری جمهوری اسلامی ایران در اثر فساد اقتصادی ضرورت انجام تحقیقات جدید با توجه به وضع موجود کشور لازم و

¹ - Vulnerability

² - Dysfunction

حتمی باشد. بنابراین برای پیشگیری از آسیب پذیری و نیز تبیین و شناخت عمیق به علل، زمینه-ها و راهبردهای مبارزه با آسیب پذیری جمهوری اسلامی ایران در اثر فساد اقتصادی، انجام پژوهش‌های جدید یک ضرورت مهم به نظر می‌رسد. برخی از پیشینه تحقیقات عبارتند از:

۱- همدمی خطبه سرا در کتاب **فساد مالی**، علل، زمینه‌ها و راهبردهای مبارزه با آن در جمهوری اسلامی ایران و رابطه بین عدم کارایی دولت‌ها و رشد فساد اقتصادی و آسیب پذیری و پیامدهای ناشی از فساد اقتصادی در ایران مطالب علمی مهمی را خاطر نشان کرده‌اند.

۲- موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد با انتشار کتب تخصصی و سلسله گزارش‌های بررسی موضوع فساد مانند کتاب **راهکارهای مقابله با فساد اقتصادی در ایران با تاکید بر تجربیات کشورهای موفق در خصوص رابطه فساد مالی و اقتصادی و مقابله با آن در جمهوری اسلامی ایران** و ریشه‌ها و پیامدها را با ارائه رویکردهای علمی و کارشناسی و الگوهای را در سطح داخلی و بین‌المللی برای مبارزه با فساد و پیشگیری از آسیب پذیری جمهوری اسلامی ایران تبیین نموده است.

۳- عباس زادگان از اساتید علم مدیریت در کتاب **فساد اداری**^۱ رابطه بین آسیب پذیری، فساد اقتصادی و فساد اداری و همچنین لزوم پرداختن به آن و علل و عوامل موثر بر فساد اداری و شاخص‌های اندازه‌گیری فساد اداری و مالی در جهان و رتبه ایران و نیز پیامدهای فساد اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران را بیان نموده و راه کارهای مبارزه با فساد اداری و مالی را تبیین نموده است.

۴- در کتاب **ارزیابی راهبردها در سازمان‌های ضد فساد اقتصادی** چاپ موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد که طبق آمارها و شاخص‌های ارزیابی فساد در سطح جهان ارایه شده، در خصوص جایگاه ایران در مبارزه با فساد اقتصادی، وضعیت مناسبی را برای کشورمان نشان نمی‌دهد که این مساله پیش از بیش ضرورت برنامه ریزی و تدوین الگویی جامع را برای مقابله با فساد را در کشور نشان می‌دهد.

۵- جلالی در پیشگفتار کتاب **فساد اداری و مالی در نظام بانکی** بیان می‌دارد که یکی از پیش شرط‌های توسعه در همه ابعاد آن وجود نظام اداری سالم است. این نظام که بر پایه مولفه‌های متعددی همچون حاکمیت قانون، اداره دموکراتیک، شفافیت، پاسخگویی و مقابله با فساد استوار می‌گردد، می‌تواند در صورت تحقق، نظم و امنیت، رفاه و آسایش، عدالت و

¹ - Administrative Corruption

آزادی را برای همه شهروندان به صورت برابر به ارمغان آورد. در این میان مبارزه و مقابله با فساد به عنوان پیش شرطی بسیار حیاتی بخصوص در نظام‌های در حال گذار از وضعیت سنتی به مدرن به حساب می‌آید.

۶- در کتاب کی جین اقتصاد سیاسی فساد^۱ که توسط علی بختیاری زاده ترجمه شده است در خصوص کالبد شکافی مفاسد اقتصادی سیاستمداران بحث شده و نویسنده کتاب ارویند کی جی بیان می‌دارد که فساد در معنایی گسترده تر، شامل استفاده نامناسب از قدرت سیاسی و منعکس کننده نارسایی نهادهای سیاسی درون جامعه می‌باشد. به نظر می‌رسد فساد محصول عدم تعادل میان فرایندهای کسب قدرت سیاسی در یک جامعه، حقوق و مزایای ناشی از دستیابی به آن جایگاه‌ها و حقوق شهروندان برای نظارت بر استفاده از قدرت است. هر انسان صاحب قدرتی همواره اگر نهادهایی که وظیفه حمایت از حقوق شهروندان را بر عهده دارند مانعی در برابر این سوء استفاده ایجاد نکنند سیل فساد سرازیر خواهد شد.

۷- فرامرز رفیع پور نویسنده کتاب سرطان اجتماعی فساد^۲، برنده جایزه خوارزمی- فارابی و استاد جامعه شناسی دانشگاه شهید بهشتی در خصوص اهمیت مبارزه با فساد در جمهوری اسلامی ایران، معرفی نمونه پرونده‌های فساد اقتصادی در ایران و نتایج یافته‌های تحقیق در زمینه وجود فساد اقتصادی و علل آن را در کشور معرفی نموده است.

۸- سازمان بین‌المللی شفاف سازی^۳ درباره شاخص ادراک فساد درباره کلیه کشورهای جهان در گزارش منتهی به سال ۲۰۱۷ آخرین وضعیت فساد در جمهوری اسلامی ایران و رتبه ایران را در بین ۱۸۰ کشور ۱۳۰ ارزیابی و در سطح بین‌المللی منتشر نموده است و این گزارشات در سطح جهانی دارای اعتبار است.

ادبیات نظری فساد

۱- مبانی نظری فساد

واژه فساد در لغت نامه دهخدا به معانی: تباه شدن، نابود شدن، از بین رفتن، زیان، آشوب، اضمحلال، ظلم، بیماری و پوسیدگی است. در فرهنگ عمید نیز فساد به معانی: متلاشی شدن، تباه شدن، دشمنی، نابودی و خرابی آمده است. مفهوم فساد در ادبیات لاتین از فعل

¹ - The Political Economic of Corruption

² - Corruption As a Social Cancer

³ - Transparency International Organization

لاتین^۱ به معنای شکستن است. در حقیقت با تحقق فساد چیزی می‌شکند یا نقض می‌شود؛ یعنی در موضوع مورد بحث ما، قاعده‌ای از قواعد نظام حکومتی نقض می‌شود و باعث می‌شود سیستم سیاسی آسیب و زیان ببیند. فساد سازمانی^۲ واژه‌ای است که بانک جهانی^۳ به این مسئله پرداخته و سوء استفاده از قدرت عمومی برای بهره‌گیری خصوصی و پیشنهاد دادن، دریافت، یا تقاضای هر چیز با ارزش برای تاثیرگذاری بر روی رفتار یک کارمند دولتی در فرایند انجام یک کار یا قرارداد است. سازمان شفافیت بین‌المللی سوء استفاده از قدرت تفویض شده در جهت منافع شخصی، اعم از اینکه در بخش خصوصی باشد یا دولتی را فساد تعریف می‌کند. ساموئل هانتینگتون فساد اداری به رفتار آن دسته از کارکنان بخش دولتی اطلاق می‌شود که برای منافع خصوصی خود، ضوابط پذیرفته شده را زیر پا می‌گذارند. (همدمی خطبه سرا، ۱۳۸۷: ۳۵) کافمن یکی از صاحب نظران برجسته فساد چنین تعریفی از آن ارائه کرده است: "فساد عبارت از بهره برداری از ادارات دولتی برای سود شخصی". (حسینی هاشم زاده و دیگران، ۱۳۹۴: ۳۱) گونار میردال فساد را به معنایی گسترده تر نگریسته و معتقد است همه گونه‌های انحراف یا اعمال قدرت شخصی و بهره جویی نامشروع از مقام شغلی را می‌توان فساد دانست. (همان)

در تعریف کلاسیک کولین نای فساد عبارت است از تخطی یک مقام دولتی از وظایف رسمی برای رسیدن به رفاه شخصی و فردی (فرد، اقوام نزدیک و غیره) یا ارتقاء جایگاه. تعریف جدید تر آن (با همان عناصر) به وسیله مشتاق خان ارائه شده است که می‌گوید فساد عبارت است از: "رفتاری که از اصول رسمی حکومتی حاکم بر عملکردهای یک فرد در جایگاهی دولتی به دلیل انگیزه‌های شخصی نظیر رفاه، قدرت یا مقام، انحراف پیدا کرده است". ساموئل هانتینگتون گفته است که هرگاه فرصت‌های سیاسی نایاب شوند، فساد رخ می‌دهد؛ چرا که مردم از رفاه و ثروت برای خریداری قدرت استفاده می‌کنند و هرگاه فرصت‌های اقتصادی کم باشد، باز هم فساد رخ می‌دهد؛ چرا که قدرت سیاسی برای رسیدن به ثروت و رفاه به کار می‌رود. (موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، ۱۳۸۸: ۱۳)

ابن خلدون در نظریات تاریخی خویش علل اصلی سقوط تمدن‌ها را فساد شمرده و دلایل

1 - Rumpere

2 - Corruption

3 - World Bank

پیروزی و پیدایش، اوج، انحراف، زوال، اضمحلال و سقوط نظام‌های سیاسی و حکومت‌ها را تبیین نموده است. پژوهشگر امریکایی جرالد کایدن که به خاطر مطالعات تطبیقی در زمینه فساد شهرت دارد موضوع فساد را از آغاز تمدن‌ها تبیین نموده و مادامی که بشر به کمال نرسیده است فساد ادامه دارد، با این حال یکی از مبهم‌ترین موضوعات، مبارزه با فساد و پیشگیری از آسیب پذیری جامعه و حکومت است. (حسینی هاشم زاده و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۰) ارسطو حکومت بد را در انحراف کارگزاران و سوء استفاده از منصب حکومتی برای مصالح فردی و گروهی می‌داند. عدم پایبندی کارگزاران حکومتی به قانون از شاخص‌های بسیار مهم حکمرانی بد و رشد فساد است. حاکمیت خوب به تعبیر بسیاری مترادف جنگ علیه فساد تعریف شده است. (همان: ۱۸۷)

۲- تعریف مفهوم فساد اقتصادی (اداری و مالی)

فساد در لغت، به معنی تباه شدن، نابود شدن، از بین رفتن، فتنه، آشوب، زیان، کینه، دشمنی، ظلم، رارت، دکاری، بیماری، پوسیدگی، اضمحلال، چرکی شدن عضو، ضدصلاح و به ستم گرفتن مال کسی است.

«فساد» در ادبیات لاتین از فعل لاتین «Rumpere» به معنای شکستن است در حقیقت با تحقق فساد، چیزی می‌شکند یا نقض می‌شود؛ یعنی در موضوع مورد بحث ما، قاعده‌ای از قواعد نظام حکومتی نقض می‌شود و باعث می‌شود سیستم سیاسی، آسیب و زیان ببیند. آنچه در سال‌های اخیر از آن تحت عنوان فساد مالی یا اقتصادی یاد شده است، شامل انواع فساد اعم از اداری، سیاسی و اقتصادی (به معنی خاص) می‌شود. (همدمی خطبه سرا، ۱۳۸۷: ۳۵)

تعریفی دیگری که از همین صاحب نظر نقل شده، عبارت است از: «فساد اداری به مجموعه رفتارهای آن دسته از کارکنان بخش عمومی اطلاق می‌شود که در جهت منافع غیرسازمانی، ضوابط و عرف پذیرفته شده را نادیده می‌گیرند.»

اصطلاح دیگری که با عنوان فساد مالی، قرابت و سنخیت بیشتری دارد، عبارت «جرم یقه سفیدان» است که به طور مختصر توضیح داده می‌شود.

ادوین ساترلند، جامعه شناس بزرگ آمریکایی، برای اولین بار در سال ۱۹۳۹ مفهوم و اصطلاحی تحت عنوان جرم یقه سفید طرح کرد و آن را عبارت از «جرمی دانست که فردی مرتکب

می‌شود که در زمان اشتغال خویش از موقعیت اجتماعی بالا و احترام برخوردار است.»
(همدمی خطبه سرا، ۱۳۸۷: ۳۰)

۳- انواع فساد مالی (اقتصادی)

بر اساس مبانی مختلف، می‌توان طبقه بندی‌های متعددی از فساد ارایه کرد که به برخی از آنها به صورت مختصر اشاره می‌شود:

الف- طبقه بندی بر اساس موقعیت اشخاصی که مرتکب فساد می‌شوند

بر اساس این طبقه بندی، فساد را به هفت قسم می‌توان تقسیم بندی کرد. قسم اول، فساد سیاست مداران است که به دلیل داشتن موقعیت‌های مهم و تعیین کننده در احزاب و به طور کلی در گروه‌های سیاسی پروانه دار یا بدون پروانه، نفوذ زیادی در دستگاه‌های اجرایی دارند. این گروه ممکن است جایگاه سازمانی در حکومت نداشته باشند.

قسم دوم، فساد مدیران عالی رتبه دولت است که به دلیل داشتن موقعیت بالای اداری، نقش ممتازی در صدور مجوزها یا موافقت با اعطای تسهیلات یا واگذاری پروژه‌های عمرانی یا اتخاذ تصمیمات نظارتی و قضائی دارند.

این دو قسم فساد را می‌توان فساد سیاسی هم نامید. البته فساد سیاسی را به استفاده از موقعیت عمومی (شغل، مقام، وظیفه، مسئولیت، کار و اداره) برای منافع شخصی (خصوصی) هم تعریف کرده‌اند.

قسم سوم فساد مدیران میانی، عملیاتی و رده‌های کارشناسی دستگاه‌هایی اجرایی است کمتر با عزل و نصب مدیران عالی رتبه جا به جا می‌شوند. این گروه به دلیل سابقه طولانی خدمت، به طور معمول با اکثر مشتریان یا طرف‌های قرارداد یا صاحبان مشاغل ذی ربط آشنا هستند. علاوه بر آن به دلیل برخوردار بودن از موقعیت کارشناسی، به طور غیرمستقیم نقش تعیین کننده‌ای در تصمیم‌گیری‌ها دارند.

گروه چهارم، کارمندان جزء هستند که در تصمیم‌گیری نقش کمی دارند و به طور معمول به علت پایین بودن بیش از حد حقوق و مزایا مرتکب فساد بسیار خرد می‌شوند؛ مانند فساد مالی کارکنان بخش‌های مختلف دولت در رابطه با قاچاق مواد مخدر در کشورهای آمریکای لاتین و ایالات متحده آمریکا و برخی دیگر از کشورها. این دو قسم فساد را می‌توان فساد اداری نیز نامید.

گروه پنجم، اشخاصی هستند که در یک مقطع زمانی در استخدام سازمان‌های دولتی بوده‌اند، ولی در زمان ارتکاب فساد هیچ گونه رابطه استخدامی با دولت ندارند؛ مانند اعمال نفوذهای احتمالی برخی از افراد بازنشسته، با خرید شده، مستعفی و اخراجی در دستگاه‌های دولتی. گروه ششم، اشخاصی هستند که طی خدمت اداری در سازمان‌های مختلف دولتی فعالیت و از زمینه آشنایی و نفوذ خود در سازمان‌های مذکور سوءاستفاده می‌کنند.

گروه هفتم، اشخاصی هستند که هیچ گونه جایگاه سیاسی و اداری ندارند و به طور کامل در قلمرو بخش خصوصی قرار می‌گیرند؛ ولی مرتکب مصادیقی از فساد همچون قاچاق کالا، اختلال در نظام اقتصادی کشور، تخصیص مال از طریق نامشروع، اعماد نفوذ، تخلفات اقتصادی مشمول قوانین و مقررات تعزیرات حکومتی و رباخواری می‌شوند. (همدمی خطبه سرا، ۱۳۸۷: ۴۰)

ب- طبقه بندی بر اساس میزان و حجم فساد

در این نوع طبقه بندی، فساد به دو طبقه تقسیم می‌شود: طبقه اول، فساد کلان است که با توجه به ارزش پولی مصداق فساد یا گستره تأثیر آن در اقتصاد یا نظام اداری یا مقایسه آن با سایر مصداق فساد در سطح استانی، ملی، منطقه‌ای یا جهانی یا موقعیت اشخاصی که مرتکب فساد می‌شوند یا ترکیبی از این عوامل تعیین می‌شود. مانند فساد در طرح‌ها و پروژه‌های ملی یا فساد در سطوح بالای دولت به معنی عام. (همان: ۴۱)

طبقه دوم، فساد خرد است که در نقطه مقابل فساد کلان قرار می‌گیرد. این نوع طبقه بندی را می‌توان به طبقات بزرگ، متوسط و کوچک یا طبقات دیگر تقسیم کرد. برای مثال میتوان به تعدادی از بزرگترین پرونده‌های فساد اقتصادی کلان و مربوط به دانه درشت‌ها در ایران در ۳۰ سال گذشته عبارتند از: پرونده واردات خودرو به تعداد ۶۴۰۰ دستگاه در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۶ به ارزش ۷۸۴ میلیارد تومان، ماجرای پرونده سوء استفاده ارزی و رانت در سال ۱۳۹۷ نزدیک به ۲۰ میلیارد دلار در تخصیص ارز دولتی و فروش سکه طلا به افراد خاص در اثر سیاست‌های غلط و مدیریت ناکارآمد ارزی بانک مرکزی و وزارت اقتصاد در کشور و سوداگری حاصل از دریافت ارز دولتی در بازارهای مختلف مانند واردات موبایل و خودرو و لوازم خانگی و... و خرید سکه توسط سودجویان سکه طلا. البته آمارهای بیشماری از فساد اقتصادی در حوزه های قاچاق کالا(در حدود ۱۲ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۶)، حمل و نقل و توزیع مواد مخدر، گمرک، بانک، بیمه، مالیات، ارز، طلا، خودرو، زمین خواری، واردات

موبایل، فساد مالی و اداری در شهرداری‌ها و سایر نهادهای اقتصادی و اداری و... در کشور وجود دارد و پرونده‌های متعددی از انواع فساد اقتصادی درشت و ریز کشف و در مراجع قضایی و نظارتی در حال رسیدگی می‌باشد.

ج- طبقه بندی بر اساس سازمان یافته بودن ارتکاب فساد و عدم آن

مبنای این طبقه بندی، دو خصیصه کلی است که یکی ارتکاب فساد به صورت انفرادی یا جمعی و دیگری سازماندهی شدن یا نشدن نوع و نحوه ارتکاب جرم است.

از ویژگی‌های فساد سازمان یافته گسترده و پیچیده، این است که شناسایی هدایت کنندگان و رهبران تشکیلات بسیار سخت است و نیاز به فعالیت‌های ویژه حسابرسی، انتظامی و اطلاعاتی دارد و آن تعداد از افراد گروه که غالباً با مقدار کمی فعالیت پلیسی کشف می‌شوند، مهره‌های بسیار ضعیف تشکیلات و به راحتی و با سرعت قابل جایگزینی هستند. (همدمی خطبه سرا، ۱۳۸۷: ۴۱)

د- طبقه بندی بر اساس انگیزه ارتکاب فساد

بر اساس این طبقه بندی فساد به هفت دسته تقسیم می‌شود. دسته اول، ارتکاب فساد با انگیزه سیاسی است که با قصد مقابله، ناکارآمد نشان دادن یا ساقط کردن نظام سیاسی یا بخشی از آن یا سرنگونی یک حزب و گروه سیاسی صورت می‌گیرد. البته برعکس این نیت هم امکانپذیر است؛ مانند ارتکاب فساد به قصد کمک به یک حزب.

دسته دوم، ارتکاب فساد با انگیزه‌ای صرفاً اقتصادی است، که در این صورت، ارتکاب فساد با نیت رفع نیازهای ضروری زندگی یا تکاثر ثروت صورت می‌گیرد.

دسته سوم، فساد با انگیزه صرفاً فرهنگی است که در این شکل، شخص به دلیل اعتقاد به ایدئولوژی، مسلک، مرام، مذهب یا وابستگی به خرده فرهنگی، به نفع آنها مرتکب فساد می‌شود.

دسته چهارم، ارتکاب فساد با انگیزه صرف اجتماعی است که در این صورت، شخص به دلیل وابستگی به یکی از طبقات جامعه یا داشتن پایگاه اجتماعی ویژه یا به علت وابستگی نسب و سبب یا اشتراک جغرافیایی مانند هم شهری بودن، مرتکب فساد مالی می‌شود.

دسته پنجم، ارتکاب فساد با انگیزه تأمین هزینه اعمال غیراخلاقی است.

دسته ششم، ارتکاب فساد با انگیزه اداری است که در این نوع، فرد برای تحقق بخشیدن به اهداف سازمان یا اهداف نظام حکومتی، با نادیده گرفتن مقررات دست و پاگیر یا قوانین و

مقرراتی که بدون کار کارشناسی یا با کار کارشناسی کمتر و بدون توجه به واقعیات و قابلیت اجرایی تصویب شده‌اند، مرتکب فساد می‌شود و هیچ‌گونه انگیزه مادی شخصی ندارد. در حقیقت از دیدگاه خودشان، برای رسیدن به امر مهمی، امر مهم را نادیده می‌گیرند.

دسته هفتم، ارتکاب فساد با انگیزه کلی کمک به هموعان است، که در این صورت نیت شخص خیرخواهانه است ولی از قواعد تعیین شده برای انجام فعالیت تخطی کرده است. البته لازم به ذکر است که در عمل، بیشتر ترکیبی از انگیزه‌های مذکور، موجب ارتکاب جرم می‌شوند. (همدمی خطبه سر، ۱۳۸۷: ۴۲)

ه- طبقه بندی به لحاظ آثار فساد

بر این اساس، فساد به چندین طبقه تقسیم می‌شود که در قسمت مربوط به پی آمدهای فساد مالی آن را بطور اختصار توضیح می‌دهیم و در این قسمت تنها به توضیح سه دسته از این طبقه بندی می‌پردازیم:

دسته اول، فساد آثار عمده اقتصادی دارد که از جمله آن می‌توان به: «تخصیص نامناسب منابع، توزیع ناعادلانه درآمدها؛ نبود امکان اجرای سیاست‌های پولی، مالی و بازرگانی؛ اجرا نکردن صحیح سیاست‌های خصوصی سازی؛ نداشتن تعادل در اقتصاد و نبود امکان ایجاد تعادل حتی با دخالت دولت و ضربه به تولیدات داخلی» اشاره کرد؛ مانند اعطای تسهیلات ریالی و ارزی برخلاف اولویت‌های تعیین شده و به طور کلی مغایر مصالح کشور، مصرف تسهیلات دریافتی در غیر محل مقرر، مصرف منابع حاصل از بودجه‌های سالانه در غیرمحل مقرر و قاچاق کالا.

دسته دوم، فساد مالی، آثار عمده سیاسی دارد، که بیشتر شامل تخلفات مدیران عالی رتبه و افراد شاخص احزاب و گروه‌های سیاسی متنفذ می‌شود و موجبات بی‌اعتمادی مردم به نظام سیاسی را فراهم می‌کند. البته این نوع فساد ممکن است به لحاظ اقتصادی از ارزش زیادی نداشته باشد، ولی پی آمدهای سیاسی منفی آن بسیار سنگین و قابل توجه است.

دسته سوم، فساد دارای تبعات منفی عمده اداری است؛ مانند به هم خوردن نظم تعریف شده برای سازمان، عدم امکان برنامه ریزی واقع بینانه برای سازمان، غیرقابل پیش بینی شدن تنزل یا ارتقاء اداری، افزایش هزینه انجام فعالیت‌های سالم یا سالم کار کردن، ترغیب دیگران به ارتکاب فساد و تقلیل هم‌نوایی با الگوهای اداری که اعلام شده است. (همدمی خطبه سر، ۱۳۸۷: ۴۶)

و- طبقه بندی به لحاظ سیستمی (سامانه‌ای) بودن فساد یا نبود آن

برای تبیین این تقسیم بندی، تعریفی باید از «سیستم» ارائه کرد. سیستم عبارت است از «مجموعه‌ای از اجزای مرتبط به هم که برای تحقق هدف یا اهدافی طراحی شده باشد». بنابراین در صورتی می‌توان فساد را سیستمی نامید که این عارضه، کل اجزای سیستم مورد نظر یا اجزای اصلی آن سیستم را تحت سیطره خود گرفته باشد و انجام فعالیت‌های اصلی منظور شده برای سیستم، بدون فساد امکانپذیر نباشد. حال ممکن است که فعالیت در جهت مثبت یا منفی. فساد سیستمی مراتب مختلفی دارد که می‌توان آنها را تحت دو عنوان کلی «سازمانی» و «موضوعی» ذکر کرد. مراتب سازمانی آن عبارت است از «گسترش فساد در سطح یک شرکت یا مؤسسه، یک وزارتخانه و شرکتها و مؤسسات وابسته به آن، یک قوه و سازمان‌های وابسته به آن و در نهایت فساد در سطح کل نظام حکومتی». مراتب موضوعی شامل «گسترش فساد در سطح یک بخش از سیستم اقتصادی یا سیاسی یا اجتماعی یا فرهنگی یا شامل کل یکی از این سیستم‌ها و در سطح وسیع‌تر، شامل کل سیستم‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی می‌شود». البته برخی فساد سیستمی را شامل گسترش فساد در کل سیستم‌ها و «فساد در سطح یک سازمان را فساد نهادی» می‌دانند. (همان: ۴۸)

ز- طبقه بندی فساد بر اساس سطح ملی و فراملی

مبنای این طبقه بندی، گستره جغرافیایی وقوع فساد است. برخی از انواع فساد فقط محدود به قلمرو سیاسی یک کشور هستند؛ مانند ارتکاب اختلاس و ارتشاء در سازمان‌های دولتی مستقر در داخل کشور. ولی برخی دیگر از انواع فساد در محدوده قلمرو دو یا چند کشور واقع می‌شود؛ مانند پرداخت پورسانت یک شرکت خارجی به یک ایرانی.

ح- طبقه بندی فساد به لحاظ در قلمرو بخش دولتی یا بخش خصوصی بودن

با توجه به گستردگی و غلبه بخش دولتی در همه ابعاد اقتصادی، سیاسی و فرهنگی ایران، اکثر مفسد مالی در این بخش صورت می‌گیرد و مقدار بسیار کوچکی منحصراً در بخش خصوصی انجام می‌پذیرد.

بر این اساس، فقط فسادی خصوصی تلقی می‌شود که منحصراً در آن حیطه و بدون هیچ گونه ارتباط مجرمانه با بخش دولتی، از جمله کارکنان دولت صورت بگیرد؛ مانند برخی از مصادیق قاچاق کالا و برداشت‌های بدون مجوزی که در شرکت‌هایی صورت می‌گیرد که مدیران آن غیر از صاحبان سهام و مالکان هستند. (همدمی خطبه سرا، ۱۳۸۷: ۴۹)

ط- طبقه بندی فساد به لحاظ موضوعی

بر اساس این نوع طبقه بندی، فساد به انواع مختلف قانونی، گمرکی، بانکی، مالیاتی، بورسی، استخدامی، پروژه‌های عمرانی، خصوصی سازی، واگذاری امتیازات و امکانات دولتی، قاچاق دارو، چوب و سایر انواع قاچاق، قراردادهای مختلف بخش دولتی، قضائی، انتظامی و نظارتی و امنیتی، بهداشتی و شهرداری‌ها تقسیم می‌شود. (همان)

ی- طبقه بندی فساد بر اساس حقوق موضوعه

بر این مبنا، فساد در حالت کلی تر و در مرحله اول به دو دسته «جرم» و «تخلف» تقسیم می‌شود و در مرحله دوم، جرم به انواع مختلف: «اختلاس، ارتشاء اخذ پورسانت، اعمال نفوذ، تبانی در معاملات دولتی و غیره» تقسیم می‌شود. تخلف هم می‌تواند شامل موارد ذیل باشد: «ارایه گزارش خلاف واقع به سلسله مراتب اداری یا اشخاص ذی نفع، تبعیض در روابط کاری با ارباب رجوع، ایجاد نارضایتی در ارباب رجوع، رعایت نکردن مقررات مزایده و مناقصه، رعایت نکردن صلاحیت فنی اشخاص در واگذاری کار به آنها، سوءاستفاده از اطلاعات در اختیار به نفع خود یا دیگری، کوتاهی و اهمال در ثبت و ضبط و نگهداری اطلاعات و صرف واریز نکردن درآمدها به حساب خزانه». (همدمی خطبه سرا، ۱۳۸۷: ۵۰)

ک- تعریف فساد از منظر توده‌های مردم و نخبگان جامعه

در این طبقه بندی که هیدن هیمر ارایه کرده است، فساد اداری به سه دسته «سیاه، خاکستری و سفید» تقسیم بندی می‌شود. فساد اداری سیاه، به کاری گفته می‌شود که از نظر توده‌ها و نخبگان منفور است و عامل آن باید تنبیه شود؛ مانند دریافت رشوه برای نادیده گرفتن معیارهای ایمنی در احداث مسکن.

فساد اداری خاکستری به کاری اطلاق می‌شود که از نظر اکثر نخبگان منفور است، ولی توده‌های مردم در مورد آن بی تفاوت هستند؛ مانند کوتاهی کارمندان در اجرای قوانینی که در بین مردم محبوبیت چندانی ندارد و کسی غیر از نخبگان سیاسی به مفید بودن آنها معتقد نیست.

فساد اداری سفید شامل کاری می‌شود که ظاهراً مخالف قانون است، اما اکثر اعضای جامعه (نخبگان سیاسی و اکثر مردم عادی) آن را آن قدر مضر و با اهمیت نمی‌دانند که خواستار مجازات عامل آن باشند؛ مانند چشم پوشی از موارد نقض مقرراتی که در اثر تغییرات اجتماعی و فرهنگی ضرورت خود را از دست داده‌اند. (همدمی خطبه سرا، ۱۳۸۷: ۵۱)

۴- علل فساد اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران

فساد در هر شکل آن وجود داشته و ویژه جو سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کشور خاصی نیست. در واقع فساد گسترده در نظام اداری، اقتصادی یا سیاسی، حاکی از وجود فساد گسترده-تری در سطح جامعه است که از عوامل متعددی ناشی می‌شود. در ایران ناکارآمدی دستگاه-های نظارتی، عدم ایفای مناسب نهادهای مدنی در نظارت بر عملکرد نظام اداری، نبود نظام ارزیابی عملکرد، فقدان نظام کنترل مدیریت، نارسا بودن شیوه‌ها و روش‌های اداری و قدیمی بودن آنها، مبهم بودن قوانین و مقررات، ناکارآمدی ساختارهای اداری، دخالت بیش از حد دولت در اداره امور اقتصادی و انحصارات دولتی همراه با سوء تدبیرها، زمینه گسترش فساد را فراهم می‌کند. به گونه‌ای که افکار عمومی و شهروندان از این وضعیت ابراز نارضایتی و نگرانی کرده‌اند. (موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، ۱۳۸۷: ۴۶)

تا به امروز برنامه‌های بسیار زیادی برای مبارزه با فساد طراحی شده و به اجرا در آمده است. اما در این رابطه موفقیت اندکی حاصل گردیده است که برخی دلایل اصلی شکست این برنامه‌ها عبارتند از:

- ۱- مجازات نشدن سوء استفاده کنندگان و شرکت کنندگان در فساد اداری در وقت معین.
- ۲- ناسالم بودن برخی مقامات اداری در قوای سه گانه در آن بخش‌هایی از ساختار سیاسی و اداری که باید به اصطلاح با فساد اداری و مالی مبارزه کنند و عدم وجود اراده ملی و جدی در مبارزه با فساد.
- ۳- وجود کارکردهای مثبت اداری برای نخبگان اداری و گروه‌های متنفذ و قدرتمند اقتصادی که در عمل به صورت نهادی برای توزیع مجدد درآمدها به سود این نخبگان عمل می‌کند.
- ۴- نظام مند نبودن و عدم استقرار برنامه‌ها و نظارت دستگاه‌های دولتی در رابطه با مبارزه علیه فساد اداری و مالی.
- ۵- تاکید بر تنبیه و مجازات متخلفان به جای تاکید بر رویه‌های پیش گیرانه از بروز فساد به صورت راهبردی و سازمانی.
- ۶- مصلحت اندیشی‌های سیاسی و جناحی در مبارزه با فساد اداری و مالی و پنهان کردن فساد جناح حاکم.
- ۷- عدم سلامت برخی از کارکنان نظام قضایی، ناکارآمدی دستگاه‌های نظارتی و بازرسی، فشار گروه‌های ذی نفوذ در داخل و خارج سازمان‌ها، فساد سیاستمداران عالی رتبه، توصیه

برای در امان ماندن مدیران متخلف از مجازات، عدم آگاهی مردم از حقوق اجتماعی خود در برابر قانون از عوامل مهم تسهیل‌کننده فساد و تخلفات اداری و مالی است.

۸- تشکیلات و ساختار اداری غیر کارآمد، فقدان نظام شایسته سالاری، وجود تبعیضات در استخدام و انتصاب و ارتقای شغلی افراد.

۹- نارسایی در نظام حقوق و دستمزد و نظام پاداش و ارزشیابی و ترجیح اهداف گروهی به اهداف سازمان. (عباس زادگان، ۱۳۹۴: ۱۴۹)

۵- پیامد، آسیب‌ها و آثار فساد اقتصادی

تأثیر فساد مالی بر وضعیت اقتصادی و سیاسی هر کشور، به اهداف فساد مالی و در واقع منافع خصوصی مورد نظر بستگی دارد. مطالعات نشان می‌دهد که فساد مالی گسترده برای روند رشد اقتصادی زیان‌آور است. اگر فساد مالی و جنایت‌های سازمان‌یافته در کنار یکدیگر قرار گیرد، روند امور قانونی تضعیف و تخصیص منابع دچار مشکل شده و مشروعیت سیاسی نیز تهدید می‌شود. فساد مالی تأثیر نامطلوبی بر طبقه فقیر و ضعیف جامعه دارد، زیرا موجب گرایش دولت به سمت طبقه مرفه می‌شود به طوری که در نهایت قادر نخواهد بود رفاه اقتصادی و امنیت اجتماعی را برای همگان تامین کند. تضعیف امنیت اقتصادی، افزایش فعالیت‌های زیرزمینی، بی‌ثباتی در کشور، اختلال در سرمایه‌گذاری بلندمدت داخلی و خارجی، افزایش هزینه‌های معاملات تجاری و انحراف استعدادهای اولویت‌های اقتصادی، تنها بخشی از آثار زیانبار فساد مالی به شمار می‌رود. (موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، ۱۳۸۷: ۱۴) کاهش مشارکت مردم در انتخابات مجلس شورای اسلامی، شوراهای شهرو روستا و ریاست جمهوری و نیز کاهش سرمایه اجتماعی و اعتماد مردم به نظام از پیامدها، آسیب‌ها و آثار رشد فساد اقتصادی در کشور می‌تواند باشد.

بر این اساس، آثار فساد به چندین طبقه تقسیم می‌شود که در این تحقیق تنها به توضیح سه دسته از این طبقه بندی می‌پردازیم:

دسته اول، فساد آثار عمده اقتصادی دارد که از جمله آن می‌توان به: «تخصیص نامناسب منابع، توزیع ناعادلانه درآمدها؛ نبود امکان اجرای سیاست‌های پولی، مالی و بازرگانی؛ اجرا نکردن صحیح سیاست‌های خصوصی سازی؛ نداشتن تعادل در اقتصاد و نبود امکان ایجاد تعادل حتی با دخالت دولت و ضربه به تولیدات داخلی» اشاره کرد؛ مانند اعطای تسهیلات

ریالی و ارزی بر خلاف اولویت‌های تعیین شده و به طور کلی مغایر مصالح کشور، مصرف تسهیلات دریافتی در غیر محل مقرر، مصرف منابع حاصل از بودجه‌های سالانه در غیرمحل مقرر و قاچاق کالا.

دسته دوم، فساد مالی، آثار عمده سیاسی دارد، که بیشتر شامل تخلفات مدیران عالی رتبه و افراد شاخص احزاب و گروه‌های سیاسی متنفذ می‌شود و موجبات بی‌اعتمادی مردم به نظام سیاسی را فراهم می‌کند. البته این نوع فساد ممکن است به لحاظ اقتصادی از ارزش زیادی نداشته باشد، ولی پی آمدهای سیاسی منفی آن بسیار سنگین و قابل توجه است.

دسته سوم، فساد دارای تبعات منفی عمده اداری است؛ مانند به هم خوردن نظم تعریف شده برای سازمان، عدم امکان برنامه ریزی واقع بینانه برای سازمان، غیرقابل پیش بینی شدن تنزل یا ارتقاء اداری، افزایش هزینه انجام فعالیت‌های سالم یا سالم کار کردن، ترغیب دیگران به ارتکاب فساد و تقلیل هم‌نوایی با الگوهای اداری که اعلام شده است. (همدمی خطبه سرا، ۴۶:۱۳۸۷)

۵- بررسی وضعیت فساد در ایران بر اساس شاخص‌های بین‌المللی

سازمان مردم نهاد شفافیت بین‌الملل گزارش جدید خود در مورد شاخص ادراک فساد در کشورهای مختلف جهان را بر مبنای داده‌های سال ۲۰۱۷ منتشر کرد؛ گزارشی که نشان می‌دهد اغلب کشورهای جهان پیشرفتی در زمینه کاهش فساد نداشته‌اند و یا اینکه پیشرفتی بسیار اندکی را تجربه کرده‌اند. (اتاق بازرگانی، ۱۳۹۶)

سازمان شفافیت بین‌الملل که هر سال بر اساس نظرسنجی‌های انجام‌شده از کارشناسان و فعالان عرصه کسب و کار هر کشور در مورد میزان فساد بخش دولتی آن کشور، اقدام به رتبه‌بندی کشورها در قالب شاخصی به نام شاخص ادراک فساد می‌کند، در گزارش اخیر خود ۱۸۰ کشور را از این لحاظ مورد بررسی قرار داده است. رقم شاخص ادراک فساد بین ۰ تا ۱۰۰ قرار دارد، به این صورت که فاسدترین دولت‌ها (از نگاه کارشناسان و صاحبان کسب‌وکار در کشور مربوطه) امتیازشان به عدد صفر نزدیکتر است و پاک‌ترین دولت‌ها نیز امتیازی نزدیکتر به ۱۰۰ کسب می‌کنند که طبیعتاً در رتبه‌ای بهتر نیز جای می‌گیرند.

۵-۱- در جدول شماره ۲ ذیل و نمودار سازمان بین‌المللی شفاف سازی

شاخص درک فساد^۱ در سال ۲۰۱۷ در جهان، که رنگهای قرمز پر رنگ نشان دهنده فساد بیشتر و زرد کم رنگ نشان دهنده فساد کمتر است و ایران با رتبه ۱۳۰ در میان کشورهای پر رنگ و دارای فساد بیشتر است. البته به منشاء تنظیم این رتبه بندی و متغیرها و شاخص‌های اندازه گیری انتقاداتی نیز وارد شده است. به هر حال طبق این بررسی بین-المللی و گزارشات مستند نهادهای نظارتی داخل کشور و تشکیل پرونده‌های کلان اقتصادی مربوط به دانه درشت‌ها پس از پایان جنگ تحمیلی و تاکنون در قوه قضائیه، دیوان محاسبات، سازمان بازرسی، تعزیرات حکومتی، تخلفات اداری و سایر دستگاه‌های نظارتی کشور، ضرورت مبارزه با فساد اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران به منظور پیشگیری از آسیب پذیری نظام و کاهش پیامدهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی آن حائز اهمیت حیاتی بوده و لذا برای کاهش انواع فساد و به ویژه فساد اقتصادی باید مبارزه جدی را سازماندهی کرد و نقاط ضعف فساد را اصلاح و به سمت حکمرانی خوب و بکارگیری الگوها و سیاست‌های ضد فساد و همچنین اجرای صحیح و شفاف قوانین مرتبط با ارتقای سلامت اداری و مالی و مقابله با فساد در سطح کشور حرکت نمود:

جدول شماره ۲

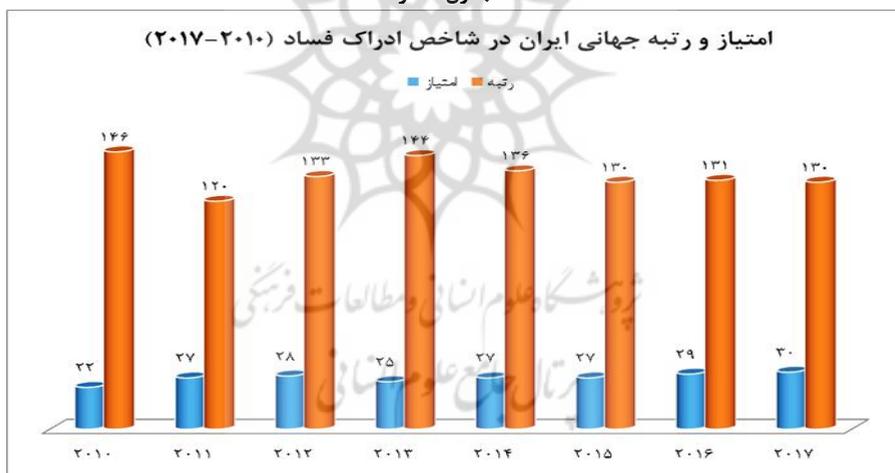

در رتبه‌بندی جدید سازمان شفافیت بین‌الملل، بخش دولتی ایران به مانند سال‌های گذشته امتیازی پایین‌تر از حد متوسط کسب نموده و در جایگاهی بسیار نازل در سطح منطقه و جهان قرار گرفته است؛ وضعیتی که حتی اگر نخواهیم آن را با شیوع چشمگیر فساد در بخش دولتی مترادف بدانیم، حداقل می‌توانیم به بی‌اعتمادی شدید کارشناسان و فعالان بخش خصوصی به عملکرد نهادهای دولتی تعبیرش نموده و آن را هشدار جدی برای اقتصاد کشور تلقی کنیم. (Transparency .Index. 2017)

۲-۵-رتبه ایران در جدول شماره ۳ در شاخص فساد در جهان

در گزارش اخیر سازمان شفافیت بین‌الملل در مورد شاخص ادراک فساد، با کسب ۳۰ امتیاز یعنی ۱ امتیاز بالاتر از سال گذشته، در رتبه ۱۳۰ جهان- مشترک با کشورهای سیرالئون، گامبیا، میانمار، اوکراین- قرار گرفته که نشان‌دهنده تنها یک پله بهبود نسبت به سال قبل است. ایران در سال‌های اخیر هرگز نتوانسته است امتیازی بالاتر از ۳۰ و رتبه‌ای بهتر از ۱۲۰ در شاخص ادراک فساد کسب کند. (اتاق بازرگانی، ۱۳۹۶)

جدول شماره ۳

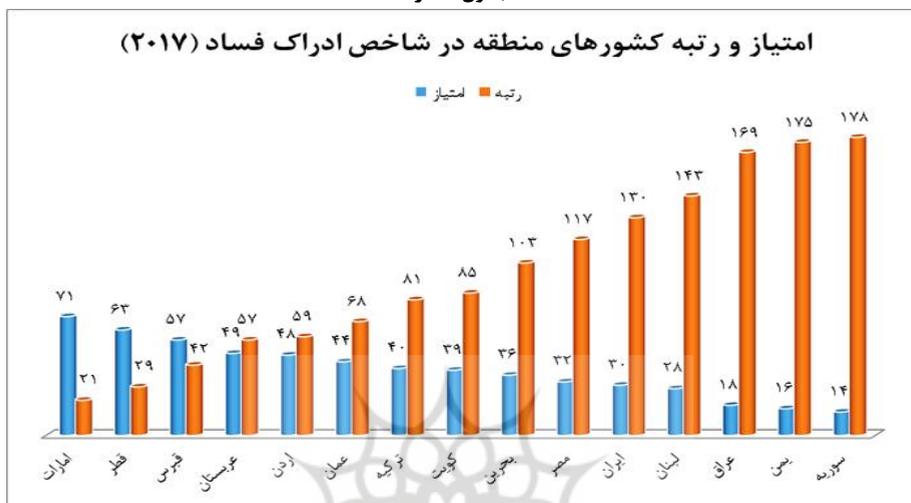

۳-۵- در جدول شماره ۴ جایگاه ایران در شاخص فساد در غرب آسیا:

در زمینه شاخص ادراک فساد امتیاز و رتبه ایران جای تردید دارد و مسایل سیاسی نیز در این رتبه بندی لحاظ می‌شود، به طوری که در بین کشورهای منطقه خاورمیانه تنها کشورهای لبنان، عراق، یمن و سوریه در رتبه‌بندی سازمان شفافیت بین‌الملل رتبه‌ای نازل‌تر از ایران

کسب نموده‌اند. کشورهای امارات، قطر و قبرس بهترین جایگاه منطقه را در زمینه شاخص ادراک فساد دارند. (اتاق بازرگانی، ۱۳۹۶)

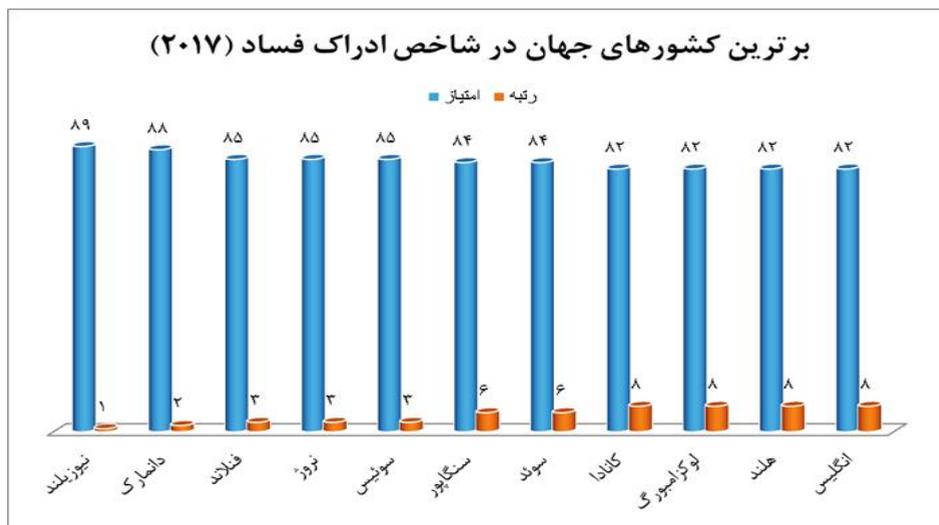
جدول شماره ۴

۴-۵- در جدول شماره ۵ برترین کشورهای جهان در شاخص ادراک فساد و مبارزه با فساد

چنان‌که در اغلب شاخص‌های مهم اقتصادی و رفاهی دیگر نیز مشاهده می‌شود، در رتبه-بندی شاخص ادراک فساد نیز هر چهار کشور منطقه اسکاندیناوی (دانمارک، فنلاند، نروژ، سوئد) در بین ۱۰ کشور برتر جهان قرار گرفته‌اند؛ هرچند کشور نیوزیلند توانسته است بالاتر از همه این کشورها بر جایگاه نخست جهان تکیه بزند. علاوه بر کشورهای یاد شده، نام کشور-های دیگری مانند سوئیس، سنگاپور، کانادا، لوکزامبورگ، هلند و انگلیس نیز در جمع کشور-های برتر دیده می‌شود. (اتاق بازرگانی، ۱۳۹۶)

جدول شماره ۵

می‌توان گفت بر اساس نتایج حاصله در بررسی سازمان شفافیت بین‌المللی و گزارشات نهادهای نظارتی داخل کشور در باره فساد نشان می‌دهد که وضعیت فساد اقتصادی در ایران ناگوار و نامطلوب بوده و این مسئله بر ضرورت برنامه ریزی و تدوین الگویی جامع برای مقابله با فساد در ایران را تاکید می‌کند. گرچه انتقاداتی به این شاخص‌ها وجود دارد اما با توجه به اهمیت این شاخص‌ها و محاسبات کشورها برای مرادده اقتصادی و اعتبار سیاسی و اقتصادی کشور، تلاش برای بهبود رتبه ایران در کاهش فساد اقتصادی باید مورد تاکید جدی قرار گیرد. این شاخص‌ها نشان می‌دهد که جمهوری اسلامی ایران در کنترل فساد و کاهش آن دارای نقاط ضعف فراوانی است و نهادهای نظارتی کارآمدی لازم برای پیشگیری از فساد با وجود قوانین مختلف مقابله با فساد را نداشته‌اند و افزایش پرونده‌های جدید در سال‌های اخیر مربوط به انواع فساد اقتصادی کلان نشان از نبودن اراده جدی و یکپارچه در قوای سه گانه در امر مبارزه با فساد است.

۸- معرفی نظریه حکمرانی خوب بانک جهانی به عنوان یک الگو در مورد کنترل فساد

بیش از دو دهه است که نظریه حکمرانی مطلوب یا حکمرانی خوب^۱ در ادبیات توسعه و در بخش‌های مختلف حقوقی، سیاسی، اقتصادی و اداری مطرح گردیده است. این الگو توسط بانک جهانی از اوایل دهه ۱۹۹۰ میلادی برای توانمندسازی دولت‌ها ارائه گردید. حکمرانی

^۱ - Good Governance

مطلوب ناظر بر رابطه حکومت‌کنندگان و شهروندان (حکومت‌شوندگان) است و می‌کوشد تا با افزایش تعامل میان این دو بخش به توسعه‌ای پایدار مبتنی بر نظام اداری و قانون‌گذاری پاسخگو، نظام قضایی قابل اعتماد، نظام سیاسی و اقتصادی سالم و عاری از فساد دست یابد.

پاراادایم حکمرانی یا حکمرانی مطلوب در اثر چرخش دیدگاه نهادهای بین‌المللی همچون بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول پا به عرصه وجود گذاشت تا راه حلی برای برون رفت از معضل توسعه نیافتگی باشد. ایده حکمرانی مطلوب می‌گوید باید تغییری اساسی در نقش و کارکرد نهادهای اصلی اداره امور جامعه از جمله دولت و سایر نهادها ایجاد شود و معتقد است امور جامعه باید با همکاری و تعامل سه بخش دولت، بازار (بخش خصوصی) و جامعه مدنی اداره شوند. حکمرانی مطلوب برای اینکه نشان دهد چگونه می‌توان به توسعه دست یافت معیارها و مولفه‌هایی را معرفی می‌نماید که این مولفه‌ها سنگ محک سیاست‌ها و اقدامات هر کشوری است و چنانچه نظامی دارای این صفات و مولفه‌ها باشد می‌توان آن نظام را مبتنی بر حکمرانی مطلوب دانست و بر عکس فقدان مولفه‌های مورد نظر، نشانگر حکمرانی نامطلوب یا حکمرانی بد است. مولفه‌هایی همچون: حاکمیت قانون، مشارکت، شفافیت، مبارزه با فساد، توانمندی و کارایی، پاسخگویی، عدالت، دولت الکترونیکی و... حکمرانی مطلوب معتقد است در صورت تحقق عناصر فوق، کارایی و توانمندی نظام و ساختار حکومتی افزایش یافته و توسعه همه جانبه و مردم‌گرا تحقق می‌یابد. در واقع حکمرانی مطلوب بر ضرورت تحول بنیادین در نقش‌ها و کارکردهای عوامل حکمرانی با تأکید بر باز تعریف نقش و کارکرد دولت و حتی سایر قوا اصرار ویژه دارد. بدیهی است با تحول در ماهیت و کارکرد دولت، نظام اداری و مالی به عنوان ستون فقرات دولت نیز به ناگزیر متحول می‌شود. (گیاشی، ۱۳۸۹: ۵)

نتیجه‌گیری

این مقاله به تحلیل رابطه بین فساد اقتصادی و آسیب‌پذیری جمهوری اسلامی ایران پرداخته است. فساد اقتصادی اشکال مختلفی دارد و پیامدها و آسیب‌های فساد مخرب و زیان‌آور است و یکی از مهمترین آثار سیاسی، روانی و اجتماعی فساد، بحث ناامیدی و بی‌اعتمادی مردم به سیستم نظام سیاسی و اقتصادی است و اگر علل رشد فساد مالی و اداری که در مقاله به آن اشاره شد آسیب‌شناسی نشود و همچنین رویه‌های غلط نظارتی و ناکارآمدی دستگاه‌های مقابله‌کننده با فساد اصلاح و بازنگری نشود، عملکرد سیاسی و اقتصادی کشور

دچار اختلال می‌شود و حتی به علت رشد فساد و در نتیجه کاهش اعتماد مردم به ساختار سیاسی حاکم، موجب رشد بی‌ثباتی سیاسی شده و به علت کاهش سرمایه اجتماعی در جامعه به سقوط حاکمیت نظام سیاسی و دولت نیز منجر می‌شود.

بنابراین باید با عوامل موثر در ایجاد فساد در ابعاد اقتصادی، سیاسی و اداری مقابله کرد تا پیامدها، آثار و هزینه‌های سیاسی، اقتصادی و اداری فساد برای نظام حاکم و جامعه کاهش یابد. سیر صعودی آمار پرونده‌های فساد کلان و دانه درشت اقتصادی پس از پایان جنگ تحمیلی در ایران که در مقاله به برخی از آنها اشاره شد و شاخص‌های بررسی گردیده در این پژوهش که از سوی سازمان بین‌المللی شفاف سازی درباره رتبه جهانی ایران در فساد منتشر شده، نشان می‌دهد که کنترل و مقابله با فساد اقتصادی در ایران هنوز بهبود نیافته و با عوامل فساد زا در ایران به درستی و فراگیر مقابله نمی‌شود و این بیماری خطرناک و سرطان اجتماعی به صورت ریشه‌ای در حال درمان و جراحی نیست و جامعه را عفونت فساد اقتصادی تهدید جدی می‌کند و به نظر می‌رسد که جمهوری اسلامی ایران برای اصلاح امر مبارزه با فساد و کاهش آسیب پذیری نظام به رویه‌های نوین مبارزه با فساد مانند الگوی حکمرانی خوب بانک جهانی در کنترل و مبارزه با فساد نیاز اساسی دارد و در این الگو اهمیت نقش فعال جامعه مدنی در کنار دولت و سایر دستگاه‌های نظارتی برای مقابله با فساد حائز اهمیت است. طبق تحقیقات انجام شده و مقالات متعدد منتشر شده در محافل دانشگاهی و پژوهشی این الگو در کشورهای توسعه یافته و در برخی از کشورهای جنوب شرق آسیا مانند مالزی، سنگاپور و نیوزیلند و برخی از کشورهای اروپایی و اسکاندیناوی خوب عمل کرده و یکی از دلایل رده مطلوب این کشورها مانند نروژ، دانمارک، سوئد و نیوزیلند در شاخص‌های جهانی مبارزه با فساد اقتصادی و قرار گرفتن در ردیف ۱۰ کشور موفق و تراز اول در بین ۱۸۰ کشور در مبارزه با فساد و نیز پایداری متغیرهای مثبت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در این کشورها به این دلیل است که در بهره‌مندی از این الگو و داشتن ساختار شفاف اداری، سیاسی و مالی و نیز جامعه مدنی فعال و حاضر در صحنه و نهادهای منسجم نظارتی و اجرای صحیح قوانین مقابله با فساد از کشورهای پیشرو هستند و کاهش آمار و تعداد پرونده‌های فساد اقتصادی و رشد سلامت اداری و مالی در ساختار نظام سیاسی و اداری این کشورها، نشان از اجرای الگوی حکمرانی خوب بانک جهانی است. به همین دلیل یکی از بهترین راهکارها برای مقابله با فساد و پیشگیری از آسیب پذیری نظام جمهوری اسلامی ایران در اثر پیامدهای

مخرب و زیانبار فساد اقتصادی، بکارگیری شاخص‌ها و راهکارهای حکمرانی خوب بانک جهانی در امر مبارزه با فساد و حفظ سلامت مالی و اداری نظام است و در کنار این راهکار برای خشکانیدن ریشه‌های فساد در کشور، اجرای شایسته فرمان هشت ماده‌ای اردیبهشت ماه ۱۳۸۰ رهبر انقلاب اسلامی در امر مبارزه با فساد اقتصادی و مالی در قوای سه گانه کشور است و رشد آمار جریان فساد اقتصادی و پرونده‌های به اصطلاح دانه درشت نشان می‌دهد عناصر اصلی فرمان تاریخی رهبر انقلاب اسلامی و سایر قوانین مرتبط در امر مبارزه با فساد و ارتقای سلامت اداری و مالی مصوب مجلس شورای اسلامی در کشور به درستی اجرا و رعایت نمی‌شود و در واقع حاکم شدن الگوهای حکمرانی بد و یا نامطلوب و نیز مدیریت ناکارآمد نظارتی و اجرایی و سیاسی کاری درمقابله با فساد، موجب رشد فساد در کشور شده است.

منابع فارسی:

کتاب

- جعفری، علیرضا (۱۳۹۴)، *فساد اداری و مالی در نظام بانکی*، تهران، انتشارات جاودانه، چاپ اول
- ذاکر صالحی، غلامرضا (۱۳۸۸)، *راهبردهای مبارزه با فساد اداری*، انتشارات جنگل، چاپ اول
- رفیع پور، فرامرز (۱۳۸۸)، *سرطان اجتماعی فساد*، تهران، شرکت سهامی انتشار، چاپ سوم
- شبان نیا، قاسم (۱۳۹۰)، *آسیب شناسی انقلاب اسلامی براساس وصیت نامه امام خمینی (ره)*، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، سمت
- عباس زادگان، سید محمد (۱۳۹۴)، *فساد اداری (ویرایش دوم)*، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ چهارم
- مارافیک پتریک فون، واختر پیتر و دوگراف خیالت (۱۳۹۴)، *چشم اندازهای نظری فساد*، ترجمه هانیه هژبرالساداتی، داود حسینی هاشم زاده، جلیل یاری، محمد فاضلی، انتشارات آگاه
- موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد (۱۳۷۸)، *راهکارهای مقابله با فساد اقتصادی در ایران*، موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد
- ..... (۱۳۸۸)، *مبارزه با فساد اقتصادی (یک مطالعه مقایسه ای)*
- ..... (۱۳۹۵)، *ارزیابی راهبردها در سازمان‌های ضد فساد اقتصادی*، چاپ اول
- ..... (۱۳۸۸)، *فساد اقتصادی در جهان*، ترجمه و اجرا، چاپ اول
- ..... (۱۳۸۸)، *فساد مالی و اقتصادی ریشه‌ها پیامدها پیشگیری و مقابله*، چاپ دوم
- مصلی نژاد، غلامعباس (۱۳۸۴)، *آسیب شناسی توسعه اقتصادی ایران*، نشر قومس، نوبت اول
- همدمی خطبه سرا، ابولفضل (۱۳۸۷)، *فساد مالی علل زمینه‌ها راهبردهای مبارزه با آن*، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ دوم

خبرگزاری

- اتاق بازرگانی، پایگاه خبری، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، (اسفند ماه ۱۳۹۶)، آمار فساد اقتصادی ایران طبق شاخص‌های جهانی، کد خبر ۱۲۳۵۴

English Resources

- <http://Otaghiranonline.ir/news/12354>
- Source: Tradingeconomic.com.Iran Corruption.Ran